

Els tresors ocults de la Morella medieval

L'exposició 'La memòria daurada', que acull l'església arxiprestal de Santa Maria de Morella, ha recuperat per al gran públic algunes de les més valuoses obres d'art creades en els obradors que del segle XIII al XVI, coincidint amb una etapa d'esplendor econòmica i social, van omplir la ciutat per convertir-la en un focus de creació artística comparable amb Barcelona i València.

Fidel al record del seu passat i de les seues tradicions, Morella (Ports), ciutat carregada d'història com poques, ofereix ara l'oportunitat de descobrir, a través d'una magnífica exposició d'art religiós, un dels períodes més importants econòmicament, socialment i culturalment d'aquesta antiga vila reial que, diuen, es va convertir en l'estimada de Jaume I. No debades, Morella i totes les poblacions del seu entorn van viure des de la segona meitat del segle XIII fins a les primeres dècades del segle XV una etapa d'esplendor econòmica que, a banda d'una intensa activitat comercial sobretot en el sector de la llana, va aportar un creixent negoci en el camp de l'art.

Durant aquests segles, fecunds i esplendorosos en tots els sentits, s'hi van instal·lar nombrosos tallers d'orfebreria, pintura i escultura que van arribar a generar una activitat artística comparable amb la de ciutats com València, Barcelona o Saragossa. D'aquesta manera, les esglésies de Morella i de la seua àrea d'influència, que s'estenia per les comarques dels Ports, el Maestrat i el Baix Aragó, es van nodrir d'excel·lents obres d'art que sortien dels obradors morellans. Unes obres, però, que amb el pas dels segles, com si d'una maledicció es tractara, van acabar desapareixent dels llocs per als quals havien estat concebudes. Canvis de gustos artístics, conflictes bèl·lics i dificultats econòmiques van acabar destruint —en el pitjor dels casos— o escampant arreu del món —en el millor— aquestes obres que ara, la majoria per primera vegada, es mostren al gran públic.

És per això, per la reivindicació que comporta donar a conèixer les obres des

del lloc en què van ser concebudes, que l'exposició "La memòria daurada. Obradors de Morella segles XIII-XVI" significa una fita no sols per a Morella i els seus voltants sinó també per a la resta del país, ja que Morella no va ser mai un productor d'art aïllat, sinó que va mantenir una vinculació constant amb altres centres artístics, des dels reconeguts tallers reials fins als centres més importants de Barcelona o València i d'altres més propers, com els de Tortosa.

Convertida, doncs, en un focus de creació artística de primera magnitud, Morella va apostar sobretot per l'escultura, l'orfebreria i la pintura (i, en menor mesura, pels brodats), amb artistes —morellans tots ells— com Pere Lembrí, Guillem Ferrer, Bernat Serra o la nissaga Santalínea, que durant segles va capitalitzar la producció d'orfebreria. De totes les obres creades en aquests tallers, l'exposició "La memòria daurada", que ha organitzat la Fundació Blasco de Alagón i que es pot visitar fins al 30 de juny, en presenta una perfecta mostra, després d'un treball sense precedents que ha aconseguit reunir 110 peces repartides arreu del món. "En el cas de Morella —explica Antoni José i Pitarch, un dels dos comissaris de l'exposició, catedràtic d'història de l'art de la Universitat de Barcelona i gran coneixedor de l'art d'aquestes comarques—, a banda dels problemes per localitzar unes obres que es van crear fa més de cinc segles, ens hem trobat amb la dificultat afegida que no hi ha estudis especialitzats i que les obres conservades *in situ* són molt escasses. De fet, deixant de banda les poques escultures i creus que s'han mantingut al seu lloc d'origen, només

ens ha quedat un únic retaule conservat *in situ*, el dels sants Joans d'Albocàsser." Aquest quadre, datat de principi del segle XV, és a més l'única obra de Pere Lembrí, un dels artistes consagrats de la zona i també un dels més cotitzats, que s'ha conservat íntegra de tota la producció del seu taller. La resta, com va passar també amb les obres d'altres artistes com Guillem Ferrer, van acabar reposant —desmuntades per peces— en llocs de la geografia tan allunyats com Barcelona, Nova York, Bèlgica, Canadà o Suïssa.

La localització d'algunes d'aquestes peces en museus com el de la Hispanic Society de Nova York o el Museu de Lenzburg, a Suïssa, i en col·leccions privades de Barcelona ha permès la cessió temporal de les obres per a l'exposició. Un fet que, en el cas de la Hispanic Society, representa la primera vegada que aquestes obres surten de Nova York, i en el cas de Lenzburg, la primera vegada que es poden veure fora de Suïssa. Quant a Barcelona, la cessió d'una taula del segle XV que forma part de la col·lecció Aurelio González ha permès incorporar a la mostra l'única obra del pintor Bernat Serra.

Retaules amagats i un sant

Jaume disfressat. Però l'exposició a Morella d'aquestes valuoses peces vingudes de lluny no lleva importància a la recuperació d'altres obres que es troben molt més a prop sense que, fins fa molts pocs anys, ningú no ho sabera, com la creu processional d'Albocàsser, que es trobava al Museu de les Arts Decoratives de Madrid. El retaule —o millor, una petita part d'aquest— més antic de la mostra, datat de la fi del segle XIII, que es va trobar per casualitat als anys noranta a Olocau, reaprofitat com a porta d'un sagrari, mentre que a l'Ajuntament de Cincorres es van localitzar fa deu anys alguns retaules del XIV que servien per tapar les goteres del sostre i que ara, en pitjors condicions que la resta, també es poden veure a l'exposició. Però si alguna cosa resulta curiosa en aquesta visita —a banda de la conversió d'un guardapols d'un retaule de Pere Lembrí en una arqueta vinguda de Barcelona— és la troballa d'un retaule pro-

El retaule dels sants Joans d'Albocàsser (sant Joan Baptista i sant Joan Evangelista), datat d'entre 1400 i 1410, és l'única que s'ha conservat *in situ* de tots els que pintà Pere Lembrí.

cedent de l'església de Bel (Baix Maestrat) dedicat a sant Jaume. I no perquè no es coneguera la seua existència, sinó perquè, fins que no es va restaurar recentment, el seu protagonista era un altre: sant Roc. El tractament que es va fer al retaule va descobrir que sota les faldilles de sant Roc, en realitat, s'amagava un sant Jaume a qui el canvi de les modes havia condemnat a l'oblit.

Independentment de la seua procedència, però, el fet és que aquesta enorme dispersió del patrimoni artístic de Morella i els seus voltants, produïda cap a la fi del segle XIX i principi del XX, va provocar la desaparició de moltes obres

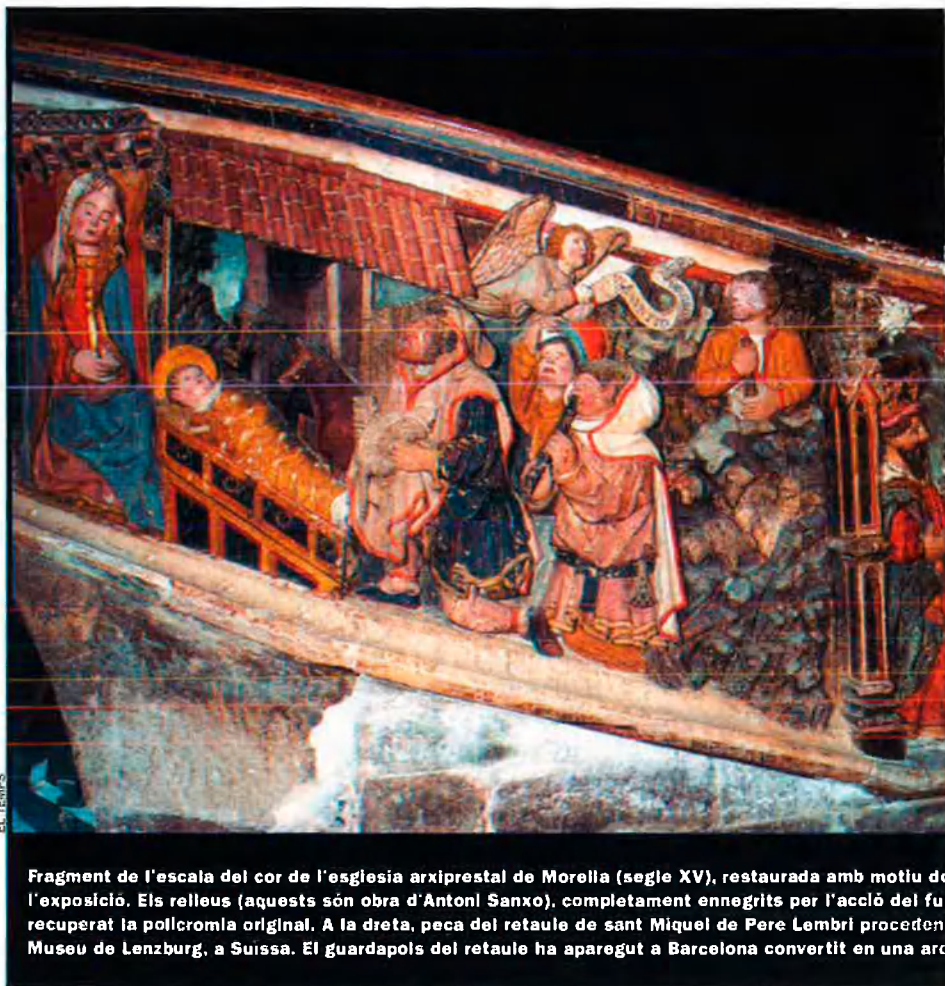
d'art, tot i que ja molt abans, a mitjan segle XVI, la imposició d'altres estils va acabar arraconant —o substituint, com en el cas de Bel— els retaules del gòtic. "Entre el 1890 i el 1905 —assenyala Antoni José i Pitarch— algun marxant d'art, coneixedor del patrimoni existent, va acudir a Morella i es va emportar set retaules. Tots eren de Pere Lembrí i, per facilitar-ne el transport, va decidir desmuntar-los i va fer cap a Barcelona." Algunes peces s'hi van quedar, sobretot en col·leccions particulars d'antiquaris, però altres van anar a parar a París, a col·leccions alemanyes, i després a Suïssa. Uns anys més tard, el 1912, aquests

primers compradors decidirien vendre les obres a institucions com la Hispanic Society.

“Tot aquest fenomen –es lamenta Pitarch– va fer desaparèixer una part important de les obres del seu lloc d’origen. La resta es va acabar de perdre’s durant la Guerra Civil. Per això, a pesar de tot, encara hem d’estar agraïts als que se les van emportar perquè, almenys, no les van destruir i ara tenim l’oportunitat de tornar a contemplar-les.”

Un contenidor d’ excepció. El que no es va perdre ni durant la Guerra Civil ni durant les devastadores guerres carlines que van assotar la zona va ser la majestuosa construcció de l’edifici de l’arxiprestal de Morella, testimoni d’ excepció d’aquesta exposició. L’església, obra magna del gòtic català de transició del segle XIII al XIV al costat d’altres com les catedrals de Tarragona i de Lleida, lluny de servir exclusivament de contenidor de la mostra, n’és una part activa, no sols perquè la seua construcció és fruit també d’aquests segles d’esplendor econòmica, sinó perquè la restauració d’una de les seues parts més impressionants, l’escala del cor i el rerecor, qualificades com el “prodigi més gran d’aquesta basílica”, és un dels atractius principals de l’exposició. No debades, com diu Pitarch, “no hi ha persona viva que haja vist aquesta escala tal com està ara”.

I és que el temps, els excrements de mosques i aranyes, i sobretot el fum dels ciris, havien ennegrit completament les figures que ara, després d’un acurat procés de restauració, es descobreixen agosaradament policromades. “Aquesta és, sens dubte –assegura l’altra comissària de l’exposició i catedràtica de restauració de la Universitat Politècnica de València, Carmén Pérez–, l’obra més important de l’exposició.” I, segurament, també la restauració més espectacular. De fet, “La memòria daurada” no sols ha permès un important treball d’investigació històrica i científica al voltant de les obres exposades, sinó que ha propiciat la restauració de la major part de les peces que en formen part, moltes de les quals estaven en estat ruïnós. “Les obres d’orfebreria –explica Car-

Fragment de l’escala del cor de l’església arxiprestal de Morella (segle XV), restaurada amb motiu de l’exposició. Els relleus (aquests són obra d’Antoni Sanxo), completament ennegrits per l’acció del fum, recuperat la policromia original. A la dreta, peça del retaule de sant Miquel de Pere Lembri procedent Museu de Lenzburg, a Suïssa. El guardapols del retaule ha aparegut a Barcelona convertit en una arca

La imposició d’altres estils i l’espoli van dispersar el patrimoni des de Barcelona fins a Suïssa o Nova York

men Pérez– les hem restaurades totes. En la majoria de les creus processionals hem hagut de canviar els claus de ferro i l’estany que malmetien la creu i que s’havien afegit en les nombroses restauracions anteriors, i els hem substituït per plata, que és el seu material original. I en altres hem hagut de canviar fins i tot el suport de fusta, podrit pel pas del temps.” Tot aquest procés de restauració, que culminarà una vegada es clausuri l’exposició, ha comptat amb un sistema de control ambiental excepcional que permet saber en tot moment els graus de temperatura i la humitat de cadascuna de les 110 obres exposades.

Vila de reis i de privilegis. Segurament els artistes de l’època no es van preocupar ni per la temperatura ni per la humitat que cinc segles enllà va afectar les seues obres, però sí que van procurar buscar una sortida comercial per a aquestes. I la veritat és que no ho van tenir gens difícil. Des de la conquesta cristiana de Morella, el 1232, la ciutat es va convertir en un senyoriu reial que Jaume I, conscient de l’excel·lent situació geogràfica i estratègica de la vila –a mig camí entre Saragossa, Barcelona i València–, va omplir de privilegis. I, entre molts d’altres, el rei va atorgar a Morella la concessió del punxó, és a dir, el permís perquè els orfebres de la vila po-

A l'esquerra, taula de Sant Pere *in cathedra* (representat com a papa), de Guillem Ferrer (segle XV). La taula es va trobar fa deu anys al sostre de l'ajuntament de Cinctorres, tapant unes goteres. A sota, l'espectacular creu processional de Traiguera, de Bernat Santalinea.

saren a la plata el segell de la ciutat, la qual cosa donava un valor afegit a les obres. “Morella –explica mossèn Josep Alanyà i Roig, director de l’Arxiu Històric Diocesà de Tortosa i autor del llibre *Vida i urbanisme a la Morella medieval*, editat per l’Ajuntament de la ciutat– no sols va ser una vila reial important per si mateixa, sinó que li va ser concedit el control sobre bona part de les viles que l’envoltaven, de manera que tenia a la seua disposició més gent, més activitat i, per tant, més recaptació d’impostos.” Com a plaça difícil de conquerir i fàcil de defensar –amb un castell que Jaume I definia com a “lloc tan fort e tan nomenat” que no feia “a nul hom del món sinó a Rei”–, Morella va convertir-se prompte en una de les viles més poblades, actives i representatives de l’antic regne de València. “Allí –conta Alanyà– es van instal·lar els obradors, però també sastres, escrivans, mestres d’obra, notaris, sabaters, teixidors, juris-

Amb la conquesta cristiana, Morella es va convertir en un senyoriu reial que Jaume I va omplir de privilegis

tes, traginers, fusters, ferrers... I, sobretot, comerciants de llana.” Tota aquesta activitat no sols feia necessari un mercat o almodí per acollir els compradors i venedors, que en època de fires arribaven fins d’Itàlia, sinó que va propiciar la construcció de molts altres edificis propis d’una vila reial, molts dels quals encara es poden veure avui dia: esglésies, hospitals, convents, casa d’estudis, casa del consell, i el bordell, que no faltava mai en una ciutat amb tanta activitat.

De tota aquesta ebullició econòmica, social i cultural, a Morella no en queda gran cosa més enllà del record. “La grandesa que encara mantenia al segle XVIII –aclareix Alanyà–, la van truncar

l’aparició de la màquina de vapor, quan Morella va quedar definitivament aïllada perquè era tècnicament impossible fer-hi arribar cap tren. Després van venir les guerres carlines, que li van acabar de tancar les portes.” No obstant això, com diu Alanyà, “l’actual riquesa de Morella és que continua sent amant d’allò tradicional i que ha sabut ser conscient de la pròpia història”. Una història que encara captiva els turistes que la visiten, tal com reconeix l’escriptor Ignasi Riera: “M’impressiona que en un espai tan concret del món puguin haver passat tantes coses.” Doncs sí.

Rosanna Melià